

Η ΑΥΛΙΔΑ ΣΤΟ ΜΥΘΟ ΤΟΥ ΤΡΩΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

1.

‘Η παράδοση, πώς οι “Ελληνες ἀπὸ τὸ λιμένα τῆς Αὐλίδας ἔκεινησαν γιὰ νὰ πᾶν νὰ πολεμήσουν τὸν Πρίαμο, περνάει γιὰ διμηρικὴ καὶ ἡ γνώμη αὐτὴ στηρίζεται σ’ ἔνα χωρίο τῆς Ἰλιάδας (B 303), ποὺ εἶναι μοναδικό. Γιατὶ χωριστὰ ἀπ’ αὐτὸ οὔτε στὴν Ἰλιάδα οὔτε στὴν Ὀδύσσεια γίνεται πιὰ λόγος γιὰ τὴν συνάθροιση τῶν Ἀχαιῶν στὴ μικρὴ βοιωτικὴ πόλη. Ἀπεναντίας στὴν Ὀδύσσεια (τ 186 ἔξ.) διαβάζομε, πώς, δταν δ ‘Οδυσσέας πήγανε ἀπὸ τὴν Ἰθάκη στὴν Τρωάδα—«ἔμειρος Τροίηνδε»—παρασύρθηκε ἀπὸ τὸν ἀνεμο στὴν Κρήτη κ’ ἔκει, σὰν ἐζήτησε τὸν Ἰδομενέα, ἔμαθε πώς ἐκεῖνος εἶχεν ἀναχωρήσει μερικὲς μέρες πρωτύτερα «σὺν νησὶ κορωνίσιν” Ἰλιον εἶσω». Σύμφωνα δηλαδὴ μὲ τὴν Ὀδύσσεια οἱ ἥρωες ἔπλεαν ἀπὸ τὶς πατρίδες των κατευθεῖα πρὸς τὴν Ἀσία καὶ τίποτε δὲν ξέρει τὸ ποίημα γιὰ συγκέντρωση τῶν Ἑλλήνων στὰ παράλια τῆς Βοιωτίας ἢ σ’ ἄλλον τόπο τῆς Ἐλλάδας. Ἀλήθεια εἶναι, πώς γιὰ τὸ ταξίδι τοῦ Ὀδυσσέα καὶ τοῦ Ἰδομενέα μιλάει δ ποιητὴς σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς φεύγικες ἴστορίες, ποὺ πλάθει καὶ διηγέται δ πολυμήχανος βασιλιάς τῆς Ἰθάκης, ποὺ εἶχε μεταμορφωθῆ σὲ ζητιάνο· αὐτὸ δμως δὲν ἔχει καμιμια σημασία γιὰ τὴν ουσία τοῦ πράγματος καὶ πολὺ σωστὰ ἀπὸ καιρὸ τώρα ἐσυμπέραναν, πώς ἡ Ὀδύσσεια ἀκολουθάει μιὰ παράδοση παλαιότερη ἀπὸ τὴν κοινὴ¹.

‘Αλλὰ μοῦ φαίνεται, πώς καὶ τοῦ χωρίου τῆς Ἰλιάδας (B 303) ἡ ἀποδεικτικὴ ἀξία δὲν ἔμελετήθηκε δσο ἔπειρε προσεκτικὰ καὶ πώς ἐδόθηκε σ’ αὐτὸ σπουδαιότητα, ποὺ δὲν ἔχει. Αὐτὸ πιστεύω νὰ φανῇ ἀπὸ τὰ παρακάτω.

Τὴ συνάθροιση τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου στὴν Αὐλίδα ἀναφέρει ἡ ραψῳδία B ἀπὸ τὴν ἀκόλουθη αἰτία. Τὸ δέκατο ἔτος τοῦ πολέμου στέλνει δ Δίας (B 1 ἔξ.) τὴ νύχτα ἀπατηλὸ ὄνειρο στὸν Ἀγαμέμνονα καὶ τοῦ παραγγέλνει νὰ ἐτοιμασθῇ νὰ πολεμήσῃ ἅμα ξημερώσῃ, γιατὶ τάχα τώρα ἥταν καιρὸς νὰ πάρῃ τὸ Ἰλιο. Τὸ πρωὶ κάμνει δ ἀρχιστράτηγος συμβούλιο μὲ τοὺς ἀλλους ἀρχηγούς, τοὺς λέγει τὶ εἰδε στὸν ὅπνο του καὶ ἀποφασίζουν δλοις τὴ μάχη. Στὴ συνέλευση δμως τοῦ στρατοῦ, ποὺ γίνεται ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὸ συμβούλιο, θέλοντας δ Ἀγαμέμνονας νὰ δοκιμάσῃ τὴν προθυμία τῶν ἀνδρῶν γιὰ τὸν πόλεμο, καμώνεται (B 110 ἔξ.), πώς δὲν ἐλπίζει πιὰ νὰ πετύχουν τὸ σκοπὸ ποὺ τοὺς ἔφερε

¹ Van Leuwen, Ilias, σημ. εἰς B 302 - 3.

στὴν Τρωάδα, ἀφοῦ ἐννιά χρόνια πέρασαν χωρὶς ἀποτέλεσμα, καὶ προτείνει νὰ γυρίσουν πίσω στὴν πατρίδα. Οἱ στρατιώτες δέχονται μὲν χαρὰ τὴν πρόταση τοῦ βασιλιᾶ καὶ τρέχουν μὲν φωνὲς νὰ σύρουν τὰ πλοῖα στὸ νερό, τοὺς ἐμποδίζει δῆμας δὲ Ὁδυσσέας καὶ τοὺς φέρνει πίσω στὴ συνέλευση, δπο τοὺς βγάζει δὲ τίσις ἔνα λόγο (B 284 ἑξ.). Παραδέχεται¹, πῶς ἡ νοσταλγία τῶν Ἀχαιῶν εἶναι δικαιολογημένη, γιατὶ ἔχουν ἐννιά χρόνια στὰ ξένα, ἐνῷ ἄλλοι, καὶ ἔνα μῆνα μόνο ἀν μείνουν μακριὰ ἀπὸ τις οἰκογένειές τους, στενοχωριοῦνται δὲν κατηγορεῖ λοιπὸν τοὺς στρατιώτες. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος πάλι εἶναι: ντροπή, λέγει, νὰ πᾶν στὰ σπίτια τους ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια μὲν ἀδεια χέρια², καὶ γι' αὐτὸ προτρέπει νὰ μὴ φύγουν, παρὰ νὰ ἐπιμείνουν στὸν πόλεμο ὡς διο το πέση τὸ μεγάλο κάστρο τοῦ Πριάμου καί, φυσικά, τὸ λεγλατήσουν³. Ἡ προτροπή του δῆμας αὐτὴ δὲν ἔρχεται ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὸ στίχο 298, παρὰ στὸ μεταξὺ (B 309 - 330) διηγέται δὲ Ὁδυσσέας ἔνα τέρας ἡ σῆμα, ἔνα σημάδι τῶν θεῶν δηλαδή, ποὺ δείχνει, πῶς ἡ ἄλωση τοῦ Ἰλίου εἶναι πιὰ κοντὰ καὶ ποὺ δῆλοι οἱ ἀκροατές του, λέγει, ἡμποροῦν νὰ τὸ βεβαιώσουν, γιατὶ δῆλοι τὸ εἰδαν, δταν ἡταν στὴν Αὔλιδα, δπο εἶχαν συναχθῆ γιὰ τὴν ἐκστρατεία στὴν Τρωάδα. Τὸ σημάδι ἡταν, πῶς, ἐνῷ οἱ Ἐλληνες ἔθυσιαζαν στὴ σκιὰ ἐνὸς ὠραίου πλατάνου, εἰδαν ἔξαφνα νὰ βγαίνῃ ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸ βωμὸ ἔνα φοθερὸ φίδι, νὰ σκαρφαλώνῃ πάνω στὸ δένδρο, δπο ἡταν μιὰ φωλιὰ σπουργιτῶν μὲ δκτὼ μικρά, νὰ τρώγῃ αὐτὰ καὶ τὴν μητέρα τους ἐνάτη καὶ ὕστερα νὰ γίνεται πέτρα. Ἐμεῖς, ἔξακολουθεῖ δὲ Ὁδυσσέας, μείναμε κατάπληκτοι ἀπὸ τὸ θαῦμα, δ Κάλχαντας δῆμας μᾶς ἔξηγησε, πῶς αὐτὸ ἡταν μεγάλο σημάδι τοῦ Δία καὶ φανέρωνε, πῶς δσα ἡταν τὰ πτηνά, ποὺ ἔφαγε τὸ φίδι, τόσα χρόνια θὰ πολεμήσουμε στὴν Τρωάδα καὶ τὸ δέκατο χρόνο θὰ κυριεύσουμε τὴν πόλη.

Αὐτὴ εἶναι ἡ περίσταση ποὺ ἔδωκε ἀφορμὴ νὰ μνημονευθῇ στὴν Ἰλιάδα ἡ σύναξη τῶν Ἀχαιῶν στὴν Αὔλιδα. Ἄς ἔξετάσουμε τώρα τὸ πρᾶγμα κάπως καλύτερα.

Καμμιὰ ἀμφισσοία δὲν ὑπάρχει, πῶς γιὰ τὸ σκοπὸ τοῦ Ὁδυσσέα

¹ [Εἰς τὸ πρῶτον χειρόγραφον εὑρίσκεται ἔδω ὑποσημείωσις τοῦ Τσούντα ὡς ἔξης: «Γιὰ εὐνολίᾳ τοῦ ἀντιγράφου ἔδω ὀλίκηρη τὴ δημηγορία τοῦ Ὁδυσσέα, χωριστὰ ἀπὸ τοὺς πρώτους δκτὼ στίχους». Καὶ ἀντιγράφονται πράγματι οἱ στίχοι B 291 - 332. Ἀλλὰ εἰς τὸ τελευταῖον χειρόγραφον ἡ ὑποσημείωσις αὐτὴ παραλείπεται, καθὼς ἐπίσης παραλείπεται καὶ εἰς τὸ χειρόγραφον ποὺ εἶναι γραμμένον εἰς τὴν καθαρεύσουσαν].

² B 298: αἰσχρόν τοι δηρόν τε μένειν κενεόν τε νέεσθαι.

³ B 331 - 2: ἀλλ ἄγε μίμνετε πάντες, ἐϋκρήμιδες Ἀχαιοί,
αὐτοῦ, εἰς ὁ κεν ἀστον μέγα Πριάμοιο ἔλωμεν.

τὸ σημάδι τῶν σπουργιτῶν μὲ τὴν ἐξήγηση, ποὺ ἔδωκε σ' αὐτὸ δ Κάλχαντας, ἡταν τὸ πιὸ ἀποφασιστικὸ ἐπιχείρημα, ποὺ μποροῦσε νὰ βρῇ. Πῶς ἡταν δυνατὸν ν' ἀφῆσουν οἱ "Ἐλληνες τὴν ἐπιχείρηση στὴ μέση τώρα, ποὺ τελείωσαν τὰ ἐννιὰ χρόνια τοῦ πολέμου κ' ἔφθανε πιὰ ἡ προθεσμία, ποὺ δὲδίος δ Δίας ἔταξε γιὰ νὰ ἴκανοποιηθοῦν οἱ κόποι τους;

"Ισαὶ ίσα δμως γὶ αὐτὸ εἶναι πολὺ παράξενο, πὼς στὴ συνέλευση τοῦ στρατοῦ δ Ἀγαμέμνονας τίποτα δὲν εἶπε γιὰ τὴν μαντεία τοῦ Κάλχαντα. Δὲ μποροῦσε βέδαια νὰ τὴν εἴχε λησμονήσει, ἀφοῦ ἡταν τόσο σημαντικὴ γιὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ στρατοῦ· οὔτε δμως καὶ νὰ τὴν ἀποσιωπήσῃ μποροῦσε, ἐπειδὴ τάχα δὲν ἡταν σύμφωνη μὲ τὸ σκοπὸ τῆς δμιύλιας του, ἀφοῦ κατὰ τὰ λόγια τοῦ Ὁδυσσέα δλοι τὴν ἥξευραν. "Επρεπε λοιπὸν κάτι νὰ πῆ γι' αὐτὴν—ἔστω καὶ πὼς δὲν τὴ πιστεύει. Ο Ἀγαμέμνονας δμως δχι μόνον αὐτὸ δὲν κάμνει, παρὰ καὶ λέγει καθαρὰ (B 130 ἑξ.), πὼς τὴν ἀποτυχία, ποὺ εἶχαν ἔως τότε οἱ "Ἐλληνες, τὴ χρεωστοῦσαν στους πολλοὺς συμμάχους τῶν Τρωαδιτῶν· ἡ γνώμη του δηλαδὴ ἡταν, πὼς, ἀν ἐλειπαν οἱ σύμμαχοι αὐτοῖ, τὸ "Ιλιο θὰ εἴχε πέσει καὶ πρὶν ἐλθῃ τὸ δέκατο ἔτος. Τὸ σημάδι τῆς Αὐλίδας διόλου δὲν τὸ λογαριάζει.

Στὴ σιωπὴ του αὐτὴν ἔδωκε ἔνας μεγάλος φιλόλογος¹ τὴν ἐξήγηση, πὼς βέδαια δὲν εἴχε ξεχάσει δ ἀρχιστράτηγος τὸ σημάδι τῶν σπουργιτῶν, πὼς δμως δλος δ λόγος του εἶναι ἐπίτηδες ἔτσι φτιασμένος, ὥστε νὰ προκαλῇ τὴν ἀντιλογία τῶν ἀκροατῶν καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ τοὺς κάμψῃ νὰ μὴ δεχθοῦν τὴν πρόταση τῆς φυγῆς. Ἄλλὰ καὶ ἡ ἐξήγηση αὐτὴ δὲ στέκεται. Γιατὶ στὴ συνέλευση ἔκεινη τοῦ στρατοῦ δὲν ἐλημονῆσε τὸ σημάδι μόνο δ Ἀγαμέμνονας—εἴτε θεληματικὰ εἴτε ἀθελα τὸ ἔκαμε. Τὸ ἐλημονῆσε στὸ λόγο του καὶ δ τρίτος καὶ τελευταῖος ρήτορας, δ Νέστορας, ποὺ δὲν κρύβει τὶς σκέψεις του, ὅπως δ Ἀγαμέμνονας, παρὰ καθαρὰ καὶ φανερὰ συμβουλεύει τοὺς στρατιῶτες νὰ μείνουν καὶ νὰ πολεμήσουν ὡς τὸ τέλος. "Ομιλεῖ μάλιστα δ Νέστορας ὕστερα ἀπὸ τὸν Ὅδυσσέα καὶ πρέπει ἐπομένως νὰ ἔχῃ ἐντελῶς νωπά στὴ μνήμη δσα εἶπε ἔκεινος. Καὶ δμως δὲ θυμάται καὶ αὐτὸς οὔτε τὴν Αὐλίδα οὔτε τὸν Κάλχαντα. "Εχει, λέγει, τὴν πεποίθηση, πὼς δ Δίας ὑποσχέθηκε στους "Ἐλληνες τὸ χαλασμὸ τοῦ Ἰλίου «ἀστραπίτων ἐπιδέξι» ἐναίσιμα σήματα φάνων» (B 353), στὰ «σήματα» δμως αὐτὰ δὲ μπορεῖ νὰ λογαριάζῃ καὶ τὸ σημάδι τῶν σπουργιτῶν ἀπὸ τὶς ἀστραπές, τὶς βροντές, τὸ πέταγμα τῶν πτηνῶν καὶ τὰ ἄλλα παρόμοια τέρατα καὶ σημεῖα, ποὺ μεταχειρίζονται οἱ θεοί, γιὰ νὰ φανερώνουν στους ἀνθρώπους τὴ θέλησή των, ἡταν πολὺ ἀνώτερο τὸ σημάδι τῆς Αὐλίδας, γιατὶ αὐτὸ δριζε μὲ ἀριθμοὺς καὶ τὸ πότε θὰ πραγματοποιίσταν ἡ ἀπόφαση τῶν θεῶν· καὶ ίσα αὐτὴ ἡ διο-

¹ Wilamowitz, Die Ilias und Homer σ. 269.

ρία είχε τώρα ἔξαρετικό ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ συνέλευση. "Αν λοιπὸν εἰχε στὸ νοῦ του δὲ Νέστορας τὸ σημάδι τῶν σπουργιτῶν, ποὺ καμμιὰ ἀστραπὴ κιόλας δὲν τὸ συνόδευε, βέβαια δὲ θὰ τὸ ἔθαζε ἔτσι ἀόριστα μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα «ἔναισιμα σήματα», παρὰ θὰ τὸ ξεχώριζε καθαρὰ καὶ θὰ τὸ ἐτόνιζε, δπως τὸ ἐτόνισεν δὲ Οδυσσέας. Καὶ γιὰ νὰ μὴ τὸ κάμη δ σοφὸς γέροντας, σημαίνει ἀσφαλῶς, πὼς τὸ σημάδι ἔκεινο τῶν σπουργιτῶν ἦτο ἄγνωστο σ' αὐτόν, δπως ἡταν δίχως ἀμφιδολία ἄγνωστο καὶ στὸν Ἀγαμέμνονα. Τοῦτο βγαίνει δὰ καὶ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ λόγου τοῦ Νέστορα (Β 362 ἔξ.), δπου ἔκφράζεται ἡ ὑποψία, πὼς τὴ ἀντίσταση τῶν Τρωαδιτῶν μπορεῖ νὰ ἔχῃ αἰτία ὅχι τὴ θέληση τῶν θεῶν, παρὰ τὴν ἀπροθυμία τῶν πολιορκητῶν γιὰ τὸν πόλεμο καὶ τὴν ἀνικανότητά των. Δηλαδὴ καὶ δὲ Λογαριάζει τὴ μαντεία τοῦ Κάλχαντα περισσότερο ἀπὸ δσο τὴν ἐλογάριαζεν δὲ Ἀγαμέμνονας, δταν παραπονιόταν γιὰ τοὺς πολλοὺς συμμάχους τοῦ Πριάμου.

Οὔτε μὲ τοῦ ἀρχιστρατήγου τὴ δημηγορία λοιπὸν οὔτε μὲ τοῦ Νέστορα εἶναι δυνατὸ νὰ συμβιβασθῇ τὸ σημάδι τῆς Αὐλίδας καὶ δὲ μένει, θαρρῶ, ἀλλο, παρὰ νὰ δεχθούμε, πὼς τὸ κοιμάτι Β 299 - 330, δπου περιγράφεται, δὲν ὑπῆρχε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὴν ὁμιλία τοῦ Οδυσσέα, παρὰ εἶναι ὑστερώτερη προσθήκη. Καθώς φαίνεται, ἔνας ραψωδός, ποὺ βρῆκε τὸ σημάδι σὲ ἀλλο ποίημα, τὸ ξεχωσε μέσα στὴ δημηγορία τοῦ Οδυσσέα, γιὰ νὰ τῆς δώσῃ — δπως ἀληθινὰ καὶ τῆς ἔδωσε — μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον καὶ περισσότερη πειστικότητα. "Αν χάρη τοῦ σκοποῦ του ἔκοψε ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ὁμιλία τοῦ ρήτορα καὶ λίγους δὲ πολλοὺς στίχους, δὲ γνωρίζομε· δπως ὅμως βρίσκεται σήμερα τὸ κείμενο, ὥμπορετ νὰ λείψῃ ἡ προσθήκη χωρὶς ἀλλη διατάραξη αὐτοῦ καὶ χωρὶς νὰ πάθῃ τίποτα τὸ κύριο νόημα τῆς δημηγορίας. Ἀπεναντίας μάλιστα, ἀν λείψῃ ἡ μακριὰ διήγηση τοῦ σημαδιοῦ, ποὺ τόσο ἀπομακρύνει τοὺς στίχους. 331 - 2 ἀπὸ τὸ 298, τότε δ συλλογισμὸς τοῦ ρήτορα μᾶς παρουσιάζεται καθαρώτερα καὶ σαφέστερα: πρέπει νὰ ἔξακολουθήσουν οἱ Ἀχαιοὶ τὸν πόλεμο ὃς δτου κυριεύσουν τὸ "Ιλιο, γιατὶ τότε θὰ μποροῦν νὰ γυρίσουν στὴν πατρίδα ὅχι ἀδειοὶ καὶ καταφρονεμένοι, παρὰ φορτωμένοι μὲ λάφυρα καὶ δόξα. Τὴν ἐλπίδα τῶν λαφύρων, ποὺ γιὰ δλους, πρὸ πάντων ὅμως γιὰ τὸν κοινὸ στρατιώτη, εἰχαν τόση σημασία, προβάλλει στὸ λόγο του ὃς κύριο ἐπιχείρημα γιὰ τὴ συνέχιση τῆς πολιορκίας καὶ δὲ Νέστορας, μεταχειρίζεται ὅμως ἔκεινος πολὺ πιὸ χονδρὴ ἔκφραση (Β 355): κανεὶς, λέγει, ἀς μὴ βιάζεται νὰ φύγῃ ποιν' ινα πὰρ' Τρώων ἀλόχῳ κατακομηθῆναι.

"Ισως τὸ συμπέρασμα αὐτὸ γιὰ τὴν ἡλικία τοῦ ἐπεισοδίου τῶν σπουργιτῶν στὴν Αὐλίδα φανῆ πολὺ τολμηρό, γιατί, δσο γνωρίζω, ἡ γνώμη ποὺ ἐπικρατεῖ γιὰ τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι πολὺ διαφορετική. Κανένας, θαρρῶ, δὲν παίρνει τὸ ἐπεισόδιο γιὰ ὑστερώτερο ἀπὸ τὶς δημη-

γορίες τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ τοῦ Νέστορα καὶ δὲν τὸ χωρίζει ἀπὸ αὐτές. Πολλοὶ μάλιστα πιστεύουν, πώς εἰναι ἀρχαιότερο ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα¹ — γιατί, καθὼς φαίνεται, τὸ αισθάνθηκαν καὶ αὐτοὶ σὰν κάτι ξένο στὴν Ἰλιάδα — καὶ δὲ *Wilamowitz*² περιλαμβάνει ὅχι μόνον αὐτό, παρὰ καὶ δὴ τὴν περιγραφὴ τῆς συνέλευσης τοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὸ σ. 87 — ἔξω ἀπὸ τοὺς ἀσημάντους γιὰ μᾶς στίχους B 156 - 168 — στὰ μέρη τῆς Ἰλιάδας, ποὺ εὑρήκεν δὲ ἀληθινὸς κατὰ τὴ γνώμη του Ὅμηρος (δὲ ποιητὴς δηλαδὴ ποὺ εἶχε αὐτὸ τὸ ὄνομα) σὲ παλαιότερα ποιήματα καὶ τὰ χρησιμοποιήσε γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ ἰδιοῦ του. Ἀλλ’ ἀν καὶ οἱ τρεῖς δημηγορίες δλόκληρες ἀπὸ τὸν ἴδιο ποιητὴν ἐλαβαν τὴ μορφή, ποὺ ἔχουν σήμερα, πώς συμβαίνει τότε νὰ θυμάται μόνο δ ἔνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς ρήτορες ἔνα πρᾶμα, ποὺ ἔπρεπε δὲν οἱ Ἑλληνες, δσοι ἡταν στὴν Τρωάδα, καὶ πρῶτα ἀπὸ δλους οἱ ἀρχηγοὶ νὰ τὸ ἔχουν καθημερινὸ στὸ νοῦ τους;

Ἄλλὰ τὴ γνώμη, ποὺ ἔκθέτομε ἐδῶ, νομίζω πώς τὴν ὑποστηρίζουν καὶ οἱ στίχοι B 299 ἔξ. ποὺ εἰσάγουν τὸ σημεῖο στὸ λόγο τοῦ Ὅδυσσεα. Ἡ μετάδαση στὴν ἀφήγηση αὐτὴ μὲ τὸ «τλῆτε φίλοι» μοῦ φαίνεται ἀπότομη καὶ ἡ φράση «εἰσθε μάρτυρες ὅλοι, δσους δὲν ἀρπαξεν δ θάνατος» (B 302), ἀν καὶ σαφής, εἰναι ὅχι καλή· γιατὶ βέβαια κανένα ἀπὸ ἔκεινους, ποὺ ἀκουαν τὸν ρήτορα, δὲν εἴχεν ὡς τότε ἀρπάξει δ θάνατος. Ἐπειτα γιὰ τὸ ἐπεισόδιο τῶν σπουργιτῶν λέγει δ Ὅδυσσεας (B 303), πώς ἔγινε «χθιζά τε καὶ πρώιζα» ἐνῷ τὸ διηγέται δέκα χρόνια ὑστερώτερα. Γιατὶ μὲ δλες τὶς προσπάθειες ποὺ ἔκαμαν νεώτεροι σχολιαστὲς γιὰ νὰ δώσουν μιὰ λογικώτερη ἐρμηνεία στὸ χρονικὸ αὐτὸ προσδιορισμό, ἡ ἔννοιά του δὲν ἴμπορει νὰ εἰναι ἀλλη ἀπὸ ἔκεινη, ποὺ εἴπαμε καὶ ποὺ δίνουν καὶ τὰ ἀρχαῖα σχόλια³· μόνο ἡ δικαιολογία τῶν σχολίων, πώς «τὸν τοσοῦτον χρόνον χθιζά φησιν (δ Ὅδυσσεας), δπως τὸν προσδοκώμενον ὡς μικρὸν ἥγησανται», δὲν ἴκανοποιεῖ. Ἡ ἀλήθεια εἰναι πιθανώτατα ἀλλη· δ ραψῳδός, ποὺ ἔκαμε αὐτοὺς τοὺς στίχους γιὰ νὰ κολλήσῃ τὴν προσθήκη του στὸ λόγο τοῦ Ὅδυσσεα, πήρε τὴν παροιμιώδη φράση «χθιζά τε καὶ πρώιζα» μαζὶ μὲ τὴ λοιπὴ περιγραφὴ τοῦ σημαδίου ἀπὸ τὴν πηγή του, δπου θὰ εἰχε τὸν τόπο της καὶ δὲν ἔσκεψθηκε, πώς δὲν ἔταιριαζε ἐδῶ πια⁴.

¹ *Finsler*, Homer II σ. 26. *Bethe*, Homer I σ. 209. *W. Leaf*, Homer and History σ. 99.

² Die Ilias und Homer σ. 266 ἔξ.

³ *Maass*, Scholia Tawuleyana I σ. 81.

⁴ Τὴν ἴδια γνώμη ἔχει καὶ δ *W. Leaf* (Homer and Hist. σ. 99), ἔκεινος δημιως πιστεύει, δπως εἰδαμε παραπάνω, πώς δ ἴδιος δ Ὅμηρος ἔκαμε τὴ μεταφορὰ ἀπὸ τὸ παλαιότερο ποίημα στὴν Ἰλιάδα.

2.

Τὴν ὑπόθεση πώς τὸ σημάδι τῶν σπουργιτῶν δὲ βρισκόταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν στῇ ραψωδίᾳ B, ἐπιδεδιώνει τὸ περιστατικό, πώς μποροῦμε μὲ μεγάλη πιθανότητα—μὲ βεβαιότητα, νὰ ποῦμε καλύτερα—νὰ δρίσουμε, ἀπὸ ποὺ τὸ πῆρε δικτυωδός. Πηγή του πρέπει νὰ ἔταν τὰ Κύπρια, γιατὶ ἀπὸ τις ἐκλογὲς τῆς γραμματικῆς χρηστομαθείας τοῦ Πρόκλου, ποὺ ἐσώθηκαν, μαθαίνομε πώς καὶ αὐτὰ τὸ διηγούνταν, καὶ μάλιστα, καθὼς φαίνεται, σὰν τὸ σπουδαιότερο γεγονός, ποὺ ἔγινε στὴν Αὐλίδα, διατὰ τὴν πρώτη φορὰ συνάχθηκαν ἔκει οἱ "Ελληνες"¹. Τὴν ἀλήθεια τῆς πληροφορίας τοῦ Πρόκλου δὲν ἀμφισβητοῦμε πιά, θαρρῶ, σήμερα καὶ ὕστερα ἀπὸ δσα εἴπαμε παραπάνω, δέ μου φαίνεται δυνατὴ ἡ ἀμφισβολία, πώς τὴν προτεραιότητα στὴν περίσταση αὐτὴν ἔχει δικαιολογία ποιητῆς καὶ ὅχι δ "Ομηρος" ἡ ἀλλος παλαιότερος ἐποποιός, δπως γενικά παραδέχονται.

Τὸ ὄφος καὶ ἡ γλῶσσα τῆς περιγραφῆς τοῦ σημαδιοῦ, ποὺ ἔρχεται στὴ ραψωδίᾳ B ὕστερα ἀπὸ τοὺς εἰσαγωγικοὺς στέχους τοῦ ραψωδοῦ, δὲν πιστεύω νὰ ἐμποδίζουν τὴν ἀπόδοσή της στὰ Κύπρια: ἵσως περισσότερο τὴν ὑποστηρίζουν². "Ἐπειτα ἀπὸ τὸ βέβαιο περιεχόμενο τῶν Κυπρίων μπορεῖ ν' ἀποδειχθῇ πρῶτα πώς τὸ σημάδι τῶν σπουργιτῶν εἶχε στὰ Κύπρια πολὺ μεγαλύτερη σημασία παρ'³ δση εἶχε στὴν Ἰλιάδα: δεύτερο πώς τὴν Αὐλίδα πρέπει νὰ ἔμπασε στὸν τρωικὸ μῦθο πρῶτος δ ποιητῆς τῶν Κυπρίων, γιατὶ αὐτὸς ἔταν ὑποχρεωμένος ἀπὸ τὴν οἰκονομία τοῦ ἔργου του νὰ δημιουργήσῃ μιὰ ἄγνωστη πρωτύτερα σύναξη τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου στὰ παράλια τῆς Ἐλλάδας.

"Ο πρῶτος ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς ἴσχυρισμοὺς στηρίζεται στὴ θεμελιώδη ὑπόθεση τῶν Κυπρίων, πώς τὸν τρωικὸ πόλεμο τὸν ἀποφάσισε δ Δίας σ'⁴ ἔνα συμβούλιο μὲ τὴ θεὰ Θέμιδα, γιατὶ ἐλυπόταν τὴ γῆ, ποὺ τὴν ἐπίεζαν τὰ «μυρία φῦλα» τῶν θνητῶν καὶ ἔθελε νὰ τὴν ἐλαφρώσῃ ἀπὸ τὸ ὑπερβολικὸ βάρος των. Γιὰ νὰ τὸ κατορθώσῃ δμως αὐτό, σκόπιμο ἔταν βέβαια, ὅχι μόνο οἱ στρατοί, ποὺ θὰ πολεμοῦσαν ἀπὸ τὸ ἔνα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, νὰ είναι πολυάριθμοι, παρὰ καὶ νὰ διαρκέσῃ δ πόλε-

¹ *Kinkel*, Ep. gr. fr. I σ. 18 = *Bethe*, Homer II σ. 152: καὶ μετὰ ταῦτα οὐνελθόντες (οἱ "Ελληνες") εἰς Αὐλίδα θύνοντες καὶ τὰ περὶ τὸν δράσοντα καὶ τοὺς σιρουθούς γενόμενα δείκνυται, καὶ Κάλχας περὶ τὸν ἀποθησαμένων προλέγει αὐτοῖς.

² Τὸ ἀριθμητικὸ ἐπίθετο ἐνάτη, ποὺ ἐπαναλαμβάνεται δυὸς φορές, δὲν είναι δμητρικό: δ *Wackernagel* (Glotta VII σ. 282) τὸ θεωρεῖ ἀτικό καὶ ἀλλοι θέλησαν νὰ τὸ διορθώσουν. Στὸ γνήσιο τμῆμα τῆς δημηγορίας τοῦ "Οδυσσεά βρίσκεται εἰνάτος (B 295), καθὼς καὶ εἰς Θ 266, καὶ ἀλλοῦ ἔχομε εἰνάτετς (Σ 400, γ 118, ξ 240) καὶ εἰνάκις (ξ 230).

μος ἀρκετὸν καιρό, ὥστε νὰ γίνη μεγάλη φθορὰ ἀνθρώπων καὶ ἔτσι νὰ δλιγοστέψῃ σημαντικὰ δ ἀριθμός των. Ἡ παράδοση πώς ὁ τρωικὸς πόλεμος βάσταξε δέκα χρόνια, ἀν καὶ δὲν εἶναι καὶ αὐτὴ πολὺ παλαιά, δῆμος εἶχεν ἀπὸ καιρὸν πιὰ μορφωθῆ γιὰ λόγους σχετικοὺς μὲ τοὺς μύθους τοῦ νόστου τῶν Ἀχαιῶν, καὶ ὅχι μόνο ἡ Ὁδύσσεια βασίζεται σ' αὐτήν, παρὰ καὶ στὴν Ἰλιάδα ἀναφέρεται — ἀν παραβλέψωμε τὸ ἐπεισόδιο τῶν σπουργιτῶν — τρεῖς φορὲς (B 134,295. M 15). Ὁ ποιητὴς τῶν Κυπρίων λοιπὸν δὲν εἶχε νὰ κάμῃ ἄλλο τίποτε, παρὰ ν' ἀκολουθήσῃ τὴν παράδοση αὐτῆς, ποὺ ἔδινε τόσο μάκρος στὸν πόλεμο καὶ ποὺ στὰ χρόνια του ἦταν πιὰ γενικὰ πιστευτή. Σύμφωνα δῆμος μὲ τὴ θεμελιακὴ ὑπόθεσή του, ποὺ εἴπαμε, φυσικὸ ἦταν νὰ πλάσῃ, πώς δ Δίας, ποὺ ἀποφάσισε τὸν πόλεμο, ὕρισε δ ἔδιος ἀπὸ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν διάρκειά του σὲ δέκα χρόνια, γιατὶ τόσον καιρὸ δικρινεν ἀναγκαῖο γιὰ τὴν τέλεια πραγματοποίηση τῆς βουλῆς του, καὶ πώς ἀκόμη τὸν δρισμό του αὐτὸν τὸν ἐφανέρωσε στοὺς Ἐλληνες, ποὺ εἶχαν συναχθῆ στὴν Αὐλίδα γιὰ τὴν ἔκστρατεία, μ' ἔνα σημᾶδι, δῆμος συχνὰ οἱ θεοὶ στέλνουν στοὺς ἀνθρώπους προμηνύματα τῶν κακῶν, ποὺ θὰ τοὺς εὑρουν. Μὲ ἀλλα λόγια ἡ ἐπινόηση τοῦ σημαδιοῦ τῶν σπουργιτῶν βρισκόταν σὲ στενὴ συνάφεια μὲ τὴν πρωτότυπη αἰτιολογία, ποὺ ἔδιναν τὰ Κύπρια στὸν τρωικὸ πόλεμο, καὶ χωρὶς τὸ σημᾶδι αὐτό, χάνει τὸ ἀληθινὸ νόγμα καὶ τὸν ἀρχικὸ χαρακτῆρά του. Πραγματικὰ στὰ Κύπρια ἦταν αὐτὸ μιὰ φοβερὴ προειδοποίηση τῶν θεῶν, πόσο μακρὸς καὶ φονικὸς ἔμελλε νὰ εἶναι δ ἀγῶνας, ποὺ ἀρχίζει ἐννιά δλόκηρα χρόνια θὰ τρέφονταν δ ἀχόρταγος πόλεμος μὲ κορμιὰ πολεμιστῶν καὶ μόνο τὸ δέκατο χρόνο θὰ σταματοῦσε τὸ κακό. Στὴν Ἰλιάδα δῆμος, δηοῦ εἶναι ἀγνωστὴ ἡ αἰτιολογία τῶν Κυπρίων καὶ ἡ πολύχρονη διάρκεια τοῦ πολέμου δικαιολογεῖται ἀλλιώς (βλέπε σελ. 7 κ. Ἑ.), τὸ σημᾶδι τῶν σπουργιτῶν ἔχασε πιὰ τὴ βαθύτερη ἔννοιά του καὶ ἀντὶ τοῦ φόδου ἔμπνεισι στοὺς πολεμιστὲς περισσότερο τὴν ἐλπίδα καὶ τὸ θάρρος· γιατὶ περιγράφεται πρὸς τὸ τέλος τοῦ πολέμου, ὅταν πλησιάζουν πιὰ νὰ τελειώσουν τὰ βάσανά του, καὶ δὲ χρησιμεύει παρὰ γιὰ νὰ παρηγορήσῃ δ Ὁδύσσεας τὴν νοσταλγία τῶν στρατιωτῶν. Ὁ ραψῳδός, ποὺ ἔκαμε τὴ μεταφορά του ἀπὸ τὰ Κύπρια στὴ ραψῳδία B, ἀλλαξεὶ τὸν προορισμό του καὶ μ' αὐτὸ ἐμείωσε πολὺ τὴν σοδαρότητά του.

Ἄκομη βεβαιότερη εἶναι ἡ δεύτερη ἀπόδειξη, ποὺ εἴπαμε (σελ. 12), πώς συνάγεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν Κυπρίων πώς δηλαδὴ ἡ οἰκονομία τοῦ ποιήματος αὐτοῦ ἀνάγκασε τὸν ποιητὴ νὰ παραδεχθῇ, ἀντίθετα πρὸς τὴν παράδοση, ποὺ ὡς τότε ἐπικρατοῦσε, μιὰ συνάθροιση τῶν Ἐλλήνων στὴν Αὐλίδα.

Ἀλήθεια τὸ χωρίο τῆς Ὁδύσσεας (τ 186 ἔξ.), ποὺ ἀναφέραμε στὴν πρώτη σελίδα τῆς πραγματείας μας, δὲ σημαίνει βένθαια, πώς δ Ὁδύσσεας

καὶ ὁ Ἰδομενέας, ποὺ ἀπὸ τὰ νησιά τους διευθύνονται ἵσα γιὰ τὴν Τρωάδα, σκοπὸν εἶχαν καὶ ν' ἀποδίδασθούν σ' αὐτὴν ἀμέσως, μόλις ἔφθαναν στὰ παράλια τῆς· σημαίνει μόνο, πώς κάπου ἔκει κοντά θὰ ἔσμιγαν μὲ τοὺς ἄλλους "Ελλήνες καὶ μαζὶ μ' αὐτοὺς θὰ ἔκαμψαν τὴν ἀπόδαση καὶ θ' ἀρχίζαν τὶς ἔχθροπραξίες. Τέτια προηγούμενη συγκέντρωση τῶν συμμάχων ἦταν αὐτονόητη, ἀφοῦ μὲ τὸ καὶ ρὸ μπῆκαν στὸν τρωικὸ πόλεμο ὅλοι σχεδὸν οἱ λαοὶ τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τὸν "Ολυμποῦ ὡς τὴν Κρήτη καὶ ἀπὸ τὰ Ἐπτάνησα ὡς τὰ Δωδεκάνησα. Κανένας ποιητὴς δὲ μποροῦσε νὰ σκεφθῇ πώς πολεμισταί, ποὺ ἥρχονταν ἀπὸ μέρη τόσο πολλὰ καὶ σκορπισμένα σὲ τόση ἔκταση, θὰ εἶχαν τὴν ἀπρονοησάν νὰ βγοῦν στὴν ἔχθρικὴ γῆ, ὅπως ἔφθανεν δὲ καθένας σ' αὐτὴ μὲ τὰ πλοιά του, ἄλλος δηλαδὴ σύμμερα, ἄλλος ὕστερα ἀπὸ ἡμέρες καὶ ἄλλος ὕστερα ἀπὸ μῆνες ἵσως.

*Αν, ὅπως λέγει ἡ "Οδύσσεια, ξεκινοῦσαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα χωριστὰ δὲ καθένας, ἀνάγκη ἦταν νὰ συγκεντρωθοῦν πρῶτα σ' ἕνα μέρος κοντά στὴν "Ασία καὶ τότε νὰ πᾶν ὅλοι μαζὶ νὰ προσθάλουν τὸν ἔχθρὸ στὸν τόπο του.

Μὲ τὴν "Οδύσσεια συμφωνεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸν καὶ ἡ Ἰλιάδα. Γιατί, ἀντίθετα πρὸς τὴ σύναξη τῆς Αὐλίδας ποὺ ἀποδείχθηκε πώς εἰναι ὕστερο παρέμβλημα στὴ δημηγορία τοῦ "Οδύσσεα, βλέπομε ἄλλοι νὰ μνημονεύεται μιὰ βέδαια συνάθροιση τῶν Ἑλλήνων κοντά στὴν "Ασία. Αὐτὸ διγίνεται στὴ ραψωδία Θ, ὅπου (230 ἔξ.) δνειδίζει δὲ Ἀγαμέμνονας τοὺς Ἀχαιούς, ποὺ φεύγουν μπροστὰ στὸν "Εκτορα, καὶ τοὺς λέγει, πώς, δταν στὴ Λῆμνο ἔτρωγαν ἀρρενα κρέατα καὶ ἀδειαζαν κρατῆρες γεμάτους κρασί, καυχιόνταν ν' ἀντικρύσουν στὴ μάχη δὲ καθένας τους ἐκαπτὸ καὶ διακόσιους Τρωαδίτες, ἐνῶ τώρα δὲν ἀξίζουν δλοι οὔτε γιὰ ἔνα. "Η Λῆμνο πραγματικὰ ἦταν καὶ γιὰ τὴ θέση τῆς ἀντίκρυ στὴν Τρωάδα καὶ γιὰ τὸν εὐρύχωρο ὅρμο τῆς πολὺ κατάλληλη γιὰ τὸ σκοπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τὰ λόγια τοῦ Ἀγαμέμνονα φαίνονται νὰ δηλώνουν, πώς δὲ ποιητὴς τοὺς φαντάσθηκε νὰ μένουν ἔκει περισσότερες ἡμέρες τρώγοντας καὶ πίνοντας, γιὰ νὰ δυναμώσουν ψυχές καὶ σώματα.

*Η παράδοση λειπόν, ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὰ δυδού μεγάλα δημηρικὰ ποιήματα, δὲν ἔγνώριζε καμμιὰ συγκέντρωση τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου στὰ νερά τῆς Ἑλλάδας, παρὰ μόνο στὴ Λῆμνο ἢ ἔκει κάπου. "Η "Οδύσσεια ἀποκλείει ρητὰ τὸ πρῶτο καὶ προϋποθέτει μὲ ἀσφάλεια τὸ δεύτερο· τὸ ἴδιο δημως συνάγεται καὶ ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα, ἀμα ἀφαιρέσουμε ἀπ' αὐτὴ—ὅπως εἰναι ἀνάγκη νὰ γίνη—τὸ σημάδι τῶν σπουργιτῶν. Θὰ ἦταν δὰ κιόλας, δπως εἴπαμε καὶ παραπάνω, παράξενο, ἂν ἡ Ἰλιάδα ἦξερε τὴ συνάθροιση τῆς Αὐλίδας καὶ τὴν ἀγνοοῦσε ἡ "Οδύσσεια, τὸ νεώτερο ποίημα, ποὺ εἶχε καὶ πολὺ περισσότερες εὐκαιρίες νὰ τὴ μνημονεύσῃ.

Φαίνεται μάλιστα, πώς ἡ παράδοση τῶν δημηρικῶν ποιημάτων εἰναι παλαιότερη καὶ ἀπ' αὐτὰ τὰ ἴδια καὶ μπορεῖ νὰ μας δώσῃ μιὰ πολύτιμη

καὶ δ' Ἰδομενέας, ποὺ ἀπὸ τὰ νησιά τους διευθύνονται οἵσα γιὰ τὴν Τρωάδα, σκοπὸν εἶχαν καὶ ν' ἀποδιδασθοῦν σ' αὐτὴν ἀμέσως, μόλις ἔφθαναν στὰ παράλιά της· σημαίνει μόνο, πώς κάπου ἐκεῖ κοντά θὰ ἔσμιγαν μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες καὶ μαζὶ μ' αὐτοὺς θὰ ἔκαμπναν τὴν ἀπόβαση καὶ θ' ἀρχίζαν τὶς ἔχθροπραξίες. Τέτια προηγούμενη συγκέντρωση τῶν συμμάχων ήταν αὐτονόητη, ἀφοῦ μὲ τὸ καιρὸ μπῆκαν στὸν τρωικὸ πόλεμο ὅλοι σχεδὸν οἱ λαοὶ τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τὸν Ὀλυμπὸ ὡς τὴν Κρήτη καὶ ἀπὸ τὰ Ἐπτάνησα ὡς τὰ Δωδεκάνησα. Κανένας ποιητὴς δὲ μποροῦσε νὰ σκεφθῇ πώς πολεμισταί, ποὺ ἥρχονταν ἀπὸ μέρη τόσο πολλὰ καὶ σκορπισμένα σὲ τόση ἔκταση, θὰ εἶχαν τὴν ἀπρονοησίαν νὰ βγοῦν στὴν ἔχθρικὴ γῆ, διπος ἔφθανεν δὲ καθένας σ' αὐτὴ μὲ τὰ πλοιά του, ἄλλος δηλαδὴ σήμερα, ἄλλος ὕστερα ἀπὸ ἡμέρες καὶ ἄλλος ὕστερα ἀπὸ μῆνες οἵσας.

Ἄν, διπος λέγει ή Ὁδύσσεια, ξεκινοῦσαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα χωριστὰ δὲ καθένας, ἀνάγκη ήταν νὰ συγκεντρωθοῦν πρῶτα σ' ἔνα μέρος κοντά στὴν Ἀσία καὶ τότε νὰ πᾶν ὅλοι μαζὶ νὰ προσβάλονται τὸν ἔχθρό στὸν τόπο του.

Μὲ τὴν Ὁδύσσεια συμφωνεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ ή Ἰλιάδα. Γιατί, ἀντίθετα πρὸς τὴ σύναξη τῆς Αὐλίδας ποὺ ἀποδείχθηκε πὼς εἰναι ὕστερο παρέμβλημα στὴ δημηγορία τοῦ Ὁδύσσεα, βλέπομε ἄλλοι νὰ μνημονεύεται μιὰ βέβαια συνάθροιση τῶν Ἑλλήνων κοντά στὴν Ἀσία. Αὐτὸ γίνεται στὴ ραψῳδία Θ, διπο (230 ἔξ.) δνειδίζει δὲ Ἀγαμέμνονας τοὺς Ἀχαιούς, ποὺ φεύγουν μπροστὰ στὸν Ἐκτορα, καὶ τοὺς λέγει, πὼς, διαν στὴ Λῆμνο ἔτρωγαν δψθονα κρέατα καὶ ἀδειαζαν κρατῆρες γεμάτους κρασί, καυχιόνταν ν' ἀντικρύσουν στὴ μάχη δὲ καθένας τους ἔκατὸ καὶ διακόσιους Τρωαδίτες, ἐνῷ τώρα δὲν ἀξίζουν ὅλοι οὔτε γιὰ ἔνα. Ἡ Λῆμνο πραγματικὰ ήταν καὶ γιὰ τὴ θέση της ἀντίκρυ στὴν Τρωάδα καὶ γιὰ τὸν εύρύχωρο ὅρμο της πολὺ κατάλληλη γιὰ τὸ σκοπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τὰ λόγια τοῦ Ἀγαμέμνονα φαίνονται νὰ δηλώνουν, πὼς δὲ ποιητὴς τοὺς φαντάσθηκε νὰ μένουν ἐκεῖ περισσότερες ἡμέρες τρώγοντας καὶ πίνοντας, γιὰ νὰ δυναμώσουν ψυχές καὶ σώματα.

Ἡ παράδοση λειπόν, ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὰ δυδ μεγάλα δμηρικὰ ποιήματα, δὲν ἐγνώριζε καμμιὰ συγκέντρωση τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου στὰ νερά τῆς Ἑλλάδας, παρὰ μόνο στὴ Λῆμνο ἡ ἐκεῖ κάπου. Ἡ Ὁδύσσεια ἀποκλείει ρητὰ τὸ πρῶτο καὶ προϋποθέτει μὲ ἀσφάλεια τὸ δεύτερο· τὸ ἵδιο δμως συνάγεται καὶ ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα, ἀμα ἀφαιρέσουμε ἀπ' αὐτὴ—διπος εἰναι ἀνάγκη νὰ γίνη—τὸ σημάδι τῶν σπουργιτῶν. Θὰ ήταν δὰ κιόλας, διπος εἴπαμε καὶ παραπάνω, παράξενο, ἂν ή Ἰλιάδα ἦξερε τὴ συνάθροιση τῆς Αὐλίδας καὶ τὴν ἀγνοοῦσε ή Ὁδύσσεια, τὸ νεώτερο ποίημα, ποὺ εἶχε καὶ πολὺ περισσότερες εὐκαιρίες νὰ τὴ μνημονεύσῃ.

Φαίνεται μάλιστα, πὼς η παράδοση τῶν δμηρικῶν ποιημάτων εἰναι παλαιότερη καὶ ἀπ' αὐτὰ τὰ ἵδια καὶ μπορεῖ νὰ μας δώσῃ μιὰ πολύτιμη

ροῦσε πιὰ κάθε ήρωας νὰ πλέη χωριστά ἀπὸ τοὺς ἄλλους «Τροόγηδε» ή «”Ιλιον εἴσω», δπως γίνεται στὴν Ὁδύσσεια: ἔπερπε νὰ συναχθοῦν πρώτα μὲ τὰ πλοιά τους σ' ἔνα δικό τους μέρος καὶ ἀπὸ κεῖ νὰ βάλουν ἔπειτα ὅλοι μαζὶ πλώρη γιὰ τὴν χώρα τοῦ ἔχθροῦ. Μόνο τότε ήταν πιθανὸν γὰ πλανηθῆ ὅλος ὁ στόλος μαζὶ καὶ ν' ἀφήσῃ τὸ σωστὸ δρόμο, γιὰ ν' ἀφάγη κάμποσο νοιτώτερα ἀπὸ τὴν Τρωάδα στὴν Τευθρανία. Ἐτοι διάλεξε δὸ ποιητὴς γιὰ τὴν συγκέντρωση τῶν συμμάχων τὴν Αὐλίδα. Δὲν ἐλησμόνησε δῆμας ἐντελῶς καὶ τὴν παλιὰ συνάθροιση κοντά στὴν Ἀσία: στὴ δεύτερη ἐκστρατεία ἔκαμψε καὶ αὐτὸς λόγο γιὰ προσέγγιση καὶ φαγοπότια τῶν Ἀχαιῶν στὴν Τένεδο καὶ ἐγκατάλειψη τοῦ πληγωμένου Φιλοκτήτη στὴ Δῆμνο.

Τὴν ἐκλογή τῆς χρεωστοῦσεν ἡ Αὐλίδα, δπως ἀπὸ καιρὸ ἔχει πολὺ σωστὰ παρατηρηθῆ¹, στὴν πιθανώτατα ἱστορικὴ παράδοση, πῶς ὕστερα ἀπὸ τὰ τρωικὰ ἀπ' αὐτὴ ἔφυγαν μὲ τὰ πλοιά τους πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μετανάστες, ποὺ ἔκτισαν τὶς αἰολικὲς ἀποικίες στὰ βορειοδυτικὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας: ἐμύθευαν μάλιστα, πῶς οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἀποίκων ἤταν ἀπόγονοι τοῦ Ἀγαμέμνονα κ' ἐπομένως δὲν ἤταν δύσκολο γὰ πιστευθῆ, πῶς καὶ δὸ πρόγονός τους ἀπὸ τὸν ἴδιο λιμένα ἤκεινησε. Γιὰ τὸν ποιητὴ τῶν Κυπρίων δῆμως, ποὺ τὸν τρωικὸ πόλεμο ἀπέδωκε σὲ ἀπόφαση τοῦ Δία καὶ τῆς Θέμης καὶ ποὺ ἔκαμε τὴν Ἐλένη, τὴν ἀφορμὴ τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἰλίου, θυγατέρα τῆς Νέμεσης, σημαντικὸ ἤταν, ὑποθέτω, καὶ τὸ γεγονός, πῶς Αὐλίδα λεγόταν καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς Πραξιδίκες, θεὲς συγγενεῖς κατὰ τὴν φύση, δπως φανερώνει καὶ τὸ ὄνομά των, μὲ τὴ Θέμιδα καὶ τὴ Νέμεση. Πιθανῶς τοῦ ἀρεσεν ἡ ἴδεα νὰ στείλη τὸν τιμωρὸ ἐλληνικὸ στόλο στὴν Τρωάδα ἀπὸ τὸν λιμένα τῆς πόλης, ποὺ εἶχε τὸ ἴδιο ὄνομα μὲ μιὰ θεὰ προστάτιδα τοῦ δικαίου².

3.

Τὸ σημάδι τῶν σπουργιτῶν ἔγινε πρὶν ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκστρατεία τῶν Ἑλλήνων στὴν Ἀσία. Πρὶν ἀπὸ τὴ δεύτερη διηγόνταν τὰ Κύπρια ἄλλο πολὺ τραγικώτερο ἔπεισόδιο, ποὺ ἔγινε καὶ αὐτὸ στὴν Αὐλίδα, τὴ θυσία τῆς Ἱφιγενείας στὸ βωμὸ τῆς Ἀρτεμῆς. Μὲ τὸ πνεῦμα τῶν Κυπρίων συμφωνοῦσε ἡ σφαγὴ αὐτὴ πολὺ καλά, γιατὶ ἔδειχνε, πόσο τυφλὴ δρμὴ γιὰ τὸν πόλεμο εἶχεν ἐμπνεύσει δ Δίας στὰ ἐκτελεστικὰ ὅργανα τῆς βου-

¹ Ed. Meyer, Gesch. d. Alt. [τ. II, 1 σελ. 299].

² Μὲ τὴν καταστροφὴ τοῦ Ἰλίου σχετίζει τὶς Πραξιδίκες καὶ ἡ παράδοση ποὺ ἀγαφέρει δ Πανοανίας (3, 22, 2), πῶς δ Μενέλαος ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν Τρωάδα ἀφοῦ ἔλαβε τὸ δίκαιο του «θεὰς Πραξιδίκας ἰδρύσατο» στὸ Γύθειο.

λῆσ. του, τὸν ἐλληνικὸν στρατὸν δηλαδὴ καὶ στὸν ἵδιο τὸν πατέρα τοῦ ἀθώου θύματος¹. Ἡ γνωστὴ δῆμως αἰτιολογία τῆς θυσίας μὲ τὴν καύχηση τοῦ Ἀγαμέμνονα, ποὺ πρόσβαλε τὴν θεά, δὲν εἶναι βέδαια ἴκανοποιητική καὶ φανερώνει, θαρρῶ, τὴν ἀμηγχανία τοῦ ποιητῆ νὰ βρῇ καλύτερη· ἡ αἰτιολογία του ἀποκλείει ἀκόμη καὶ τὴν ὑπόθεση, πὼς μπορεῖ ἔδω νὰ εἶναι· ἡ ἀνθρωποθυσία δῶρο προσφερόμενο στοὺς θεοὺς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, πρὶν ἀρχίσουν μιὰ ἐπικίνδυνη ἐπιχείρηση². Ἔτσι πιστεύω, πὼς τὰ Κύπρια ἐμιμήθηκαν ἀπολούστατα ἄλλο ποίημα, πὼς δηλαδὴ τῇ θυσίᾳ τῆς Ἰφιγενείας ὑπέβαλε στὸν ποιητὴ των ἡ θυσία τῆς Πολυξένης στὴν Τρωάδα, ποὺ περιγράφονταν στὴν Ἰλίου πέρσῃ³. Αὐτὸς δείχνει καὶ ἡ σχεδὸν τέλεια ἀντιστοιχία, ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο. Ἡ μιὰ παρθένα ἦταν κόρη τοῦ βασιλιά ἀρχιστρατήγου τῶν Ἐλλήνων, ἡ ἄλλη κόρη τοῦ βασιλιά τῶν Τρωαδιτῶν· καὶ ὅπως ἡ σφαγὴ τῆς Πολυξένης ἐπάνω στὸν τάφο τοῦ Ἀχιλλέα ἥμπορονσε νὰ χαρακτηρισθῇ πὼς ἦταν σὰν ἔνα εἴδος γάμου μὲ αὐτόν, ἔτσι στὰ Κύπρια καλούσεν δὲ Ἀγαμέμνονας τὴν Ἰφιγένεια στὴν Αὐλίδα μὲ τὴν πρόφαση γάμου μὲ τὸν ἵδιον ἥρωα· ἀκόμη, ὅπως ἡ θυσία τῆς Ἰφιγενείας ἀνοικε στοὺς Ἐλληνες τὸ δρόμο γιὰ τὴν Ἀσία, ἔτσι καὶ τῆς Πολυξένης ἡ θυσία κύριο σκοπὸ είχε, χωρὶς ἀμφιβολία, νὰ τοὺς ἔξασφαλίσῃ τὴν ἐπιστροφὴ στὴν πατρίδα ἔξευμενίζοντας τὸ πνεῦμα τοῦ μεγάλου νεκροῦ⁴. Μόνο στὴν αἰτιολογία τῆς θυσίας τῆς Ἰφιγενείας δὲν ἔδογθησε τὸ πρωτότυπό της καὶ τὰ Κύπρια τὴν ἔδικαιολόγησαν ὅπως μπόρεσαν — δηλαδὴ ἀρκετὰ ἀσχημα.

Δυστυχῶς δὲ γνωρίζομε καλύτερα τὴν μορφή, ποὺ εἶχεν δὲ μῦθος τῆς Ἰφιγενείας, πρὶν τὸν παραλάβῃ δὲ ποιητὴς τῶν Κυπρίων· δὲν ἔχομε δῆμως κακμιὰ πληροφορία, πὼς ἄλλος πρωτότερα ἐμυθολόγησε γιὰ τὴν θυσία της στὴν Αὐλίδα. Ἰσως μάλιστα πρώτα τὰ Κύπρια τὴν ἔκαμψαν καὶ θυγατέρα τοῦ Ἀγαμέμνονα — ἔντι τοῦ Θησέα ἀπὸ τὴν Ἐλένη —,

¹ Πρε. Εὑριπ. Ἰφ. Αὐλ. 808 :

οἵτις δεινὸς ἐμπέπτωκ' ἔρως

τησδε στρατείας Ἐλλάδ' οὐκ ἄνευ θεῶν,

καὶ 1264 :

μέμηην δ' Ἀφροδίτη τις Ἐλλήνων στρατῆ

πλεῖν ὡς τάχιστα βαρβάρων ἐπὶ χθόνα.

² Bethe, Homer II 236.

³ «Ἐπειτα ἐμπρήσαντες (οἱ Ἐλληνες) τὴν πόλιν (Ἰλίου) Πολυξένην σφαγιάζουσιν ἐπὶ τὸν τοῦ Ἀχιλλέως τάφον».

⁴ Καὶ στοῦ Ἐνορπίδη τὴν Ἐκάδη (540 ἔξ.) παρακαλεῖ δὲ Νεοπτόλεμος τὸν πατέρα του τὴν στιγμὴν, ποὺ σφάζει ἐπάνω στὸν τάφο του Πολυξένην, νὰ δώσῃ στοὺς Ἐλληνες καλὸ ταξίδι, γιὰ νὰ γυρίσουν δλοις ἀπὸ τὸ Ἰλίο στὴν πατρίδα:

δός ἡμῖν πρεψευμενοῦς τ' ἀπ' Ἰλίον

νόστου τυχόντας πάντας εἰς πάτραν μολεῖν.

ώστε νὰ εἶναι τελειότερος δὲ παραλληλισμὸς μὲ τὴν θυγατέρα τοῦ Πριάμου Πολυξένη.

Τέτια ἀντιστοιχία φαίνεται πὼς ὑπάρχει καὶ μεταξὺ τοῦ σημαδιοῦ τῶν σπουργιτῶν καὶ τοῦ φόνου τοῦ Λαοκόωντα μαζὶ μὲν εἴνα παιδί του στὴν Τρωάδα ἀπὸ δυὸ φίδια, ποὺ κατὰ τὶς ἐκλογές τοῦ Πρόκλου¹ διηγιόταν πάλι ή Ἰλίου πέρση. Γιατὶ καὶ αὐτὸς δὲ φόνος ἦταν σημάδι τῶν θεῶν σχετικὸ μὲ τὸ χαλασμὸ τοῦ Ἰλίου, δπως καὶ τὸ σημάδι τῶν σπουργιτῶν, καὶ η σκηνοθεσία ἦταν η ἔδια. Καὶ στὴν Αὔλιδα καὶ στὴν Τρωάδα φοβερὰ φίδια στελμένα ἀπὸ τὸ θεὸν παρουσιάζονται ἔξαφνα μέσα στὸν κόσμο τὴν ὥρα μεγάλων θυσιῶν καὶ μπροστὰ στὰ μάτια ὅλων ἐκτελοῦσαν τὴν φονικὴ ἀποστολὴ τους².

Ἡ καλύτερη δημως ἀπόδειξη γιὰ τὴ στενὴ σχέση τῶν δύο σημαδιῶν μεταξύ τους μοῦ φαίνεται πῶς βρίσκεται σ' εἴνα στίχο τῆς περιγραφῆς τοῦ σημαδιοῦ τῶν σπουργιτῶν, τὸν B 321,

ώς οὖν δεινὰ πέλωρα θεῶν εἰσῆλθο ἐκατόμβας,

μὲ τὸν δόποιον τελεώνει δὲ Ὁδυσσέας τὴν ἀφήγηση τοῦ φόνου τῶν πουλιῶν καὶ ἐτοιμάζεται νὰ μνημονεύσῃ τὴν ἐξήγγηση τοῦ Κάλχαντα. Ὁ Εὐστάθιος σημειώνει στὸ χωρίο αὐτό, πὼς δὲ ποιητής «τὸ σῆμα προϊὼν δεινὰ πέλωρα θεῶν λέγει πληθύνας τὸ πρᾶγμα σεμνότερον». Ἡ γενικὴ θεῶν δημως πηγαίνει ἐξάπαντος στὸ ἐκατόμβας καὶ τὰ δεινὰ πέλωρα μόνα τους δὲ μπορεῖ νὰ σημαίνουν ἄλλο, παρὰ τὸ συγκεκριμένο εἴνα καὶ μόνο φίδια καὶ δὲν καταλαβαίνομε, γιατὶ δὲ ποιητής ἔνθιμεν ἀναγκαῖο νὰ κάμη ἐδῶ τὸ πρᾶγμα «σεμνότερον» βάζοντας τὸν πληθυντικὸ ἀριθμό. Ἄλλοι δεινὸν πέλωρον στὸν ἐνικὸ δονομάζει δὲ ἔδιος τὴν κεφαλὴ τῆς Γοργόνας (Ε 741) καὶ μόνο πέλωρον τὸν ἀληθινὰ πελώριο ἀνθρωποφάγο Κύκλωπα (ι 257), καθὼς καὶ εἴνα μεγάλο φίδι (Μ 202 καὶ 220) καὶ γενικὰ πουθενὸν δὲ μεταχειρίζεται τὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ τῆς λέξης αὐτῆς γιὰ τὸν ἐνικό. «Ομοία καὶ δὲ Ἡσίοδος λέγει «δεινὸν πέλωρον» η μόνο «πέλωρον» τὸν Τυφῶνα καὶ τὴν ἔχιδνα (Θεογ. 295, 845, 856).

¹ Kinkel, ἔ. ἀ. σ. 49 = Bethe, ἔ. ἀ. II σ. 177. Οἱ Τρωαδίτες, μὲ τὴν ἴδεα πὼς οἱ Ἐλληνες ἔψυχαν γιὰ τὴν πατρίδα τους, ἀποφασίζουν ν' ἀναθέσουν τὸ δούρειο ἵππο στὴν Ἀθηνᾶ καὶ νιστερά «τραπέντες εἰς εὐφροσύνην εὐωχοῦνται ὡς ἀπηλλαγμένοι τοῦ πολέμου». Ἐν αὐτῷ δὲ τούτῳ δύο δράκοντες ἐπιφανέντες τὸν τε Λαοκόωντα καὶ τὸν ἔτερον τῶν παιδῶν διαφθείρουσιν ἐπὶ δὲ τῷ τέρατι δυσφορίσαντες οἱ περὶ τὸν Αἰνείαν ὑπεξῆλθον εἰς τὴν Ἱδην.

² Ο Πρόκλος στὴν περίληψὴ του ἀναφέρει μόνο τὶς εὐωχίες (ἰδὲ προηγούμενη σημείωση), δὲ Ἀπολλόδωρος (Epit. Vat. 5, 17 εἰς Mythogr. Gr. I ἔκδ. Wagner) δημως, ποὺ εἰχεν ἐδῶ τὴν ἔδια πηγὴ (Höfer εἰς Roscher's Lex. Mythol. II 1841) γράφει ἀκριβέστερα «τραπέντες ἐπὶ θυσίας εὐωχοῦντο». Οἱ θυσίες τῶν Τρωαδιτῶν στὴν περίσταση αὐτὴ εἶναι αὐτονόητες, δημως αὐτονόητο εἶναι δὲ τι καὶ στὴν Αὔλιδα τὶς ἐκατόμβες τῶν Ἐλλήνων θ' ἀκολουθοῦσαν εὐωχίες.

Εἶναι λοιπὸν φανερό, πώς ὁ στίχος Β 321, ποὺ δὲν προσθέτει τίποτε στὸ νόημα, οὕτε καὶ δένεται καλὰ μὲ τὰ προηγούμενα καὶ ἐπόμενα, γι' αὐτὸ καὶ καταδικάσθηκε ἀπὸ τὸν *Bekker* καὶ τὸν *Naucl¹* δὲν ἔγινε ἀπὸ τὴν ἀρχὴν γιὰ τὸ σημάδι τῆς Αὐλίδας, παρὰ πώς μεταφέρθηκε στὴν Ἰλιάδα ἀπὸ ἄλλο ποίημα, δπου μιὰ σκηνὴ εἰχε διμοιστήτα μὲ τὸ σημάδι τῶν σπουργιτῶν γίνονταν δηλαδὴ στὸ ποίημα ἐκεῖνο λόγος γιὰ περισσότερα δμοια ὅσεινὰ πέλωρα, ποὺ ἐμφανίζονταν ἔξαφνα ἀνάμεσα σὲ θυσίες καὶ τὶς ἑτάραζαν. Ἀκριβῶς δμως τέτια ἦταν ἡ σκηνὴ τοῦ θανάτου τοῦ Λαοκόδωντα καὶ τοῦ παιδιοῦ του ἀπὸ τὰ δυὸ φίδια καὶ λογικὸ εἶναι νὰ πιστέψουμε, πώς ἀπὸ τὴν Ἰλίου πέρση μεταφέρθηκε ὁ στίχος Β 321 στὰ Κύπρια² ἔμεινεν δμως καὶ στὴ νέα θέση του ἀπαράλλακτος, γιατὶ ὁ ἑνικὸς ἀριθμὸς δεινὸν πέλωρον δὲν πήγαινε στὸ μέτρο³.

'Αντιστοιχία τῶν ἐπεισόδιων τῶν Κυπρίων μὲ τὰ ἐπεισόδια τῆς Ἰλίου πέρσης ὑπάρχει ἀκόμη καὶ στὴ χρονικὴ τάξη τους· γιατὶ τὰ πρῶτα ἐγκαίνιαζαν στὴν Αὐλίδα τὶς ἐπιχειρήσεις τῶν Ἑλλήνων ἐνάντια τῶν Ἀσιατῶν, τὰ ἀλλὰ τὶς ἑτερμάτιζαν στὴν Τρωάδα. Ὁ φονικώτατος πόλεμος ἐκλείνετο ἔτσι συμμετρικὰ ἀνάμεσα σὲ δυὸ συγμάδια τῶν θεῶν μὲ αἰμοδόρα φίδια καὶ δυὸ ἀδικεις θυσίες εὐγενῶν. παρθένων.

"Αν σκεφθοῦμε τώρα, πώς παρόμοιες ἀνκλογίες καὶ ἀντιστοιχίες ἦταν συχνὲς στὴν ἐπική ποίηση³ καὶ φανερώνουν ἐπίδραση ἐνὸς ποιητῆ ἐπάνω σὲ ἄλλον, δὲ θὰ διστάσουμε γὰ δεχθοῦμε, πώς καὶ στὰ δικά μας παραδείγματα δὲν πρόκειται γιὰ τυχαίες συμπτώσεις· ὁ ποιητὴς τῶν Κυπρίων εἰχε ὑπόψη τὴν Ἰλίου πέρση καὶ θέλησε νὰ ἔξαρῃ τὴν ἀρχὴν τοῦ μεγάλου πολέμου μὲ δυὸ ἐπεισόδια ἀνάλογα μὲ κεῖνα, ποὺ τὸν ἔχλειναν στὴν Ἰλίου πέρση καὶ ποὺ ἔκαμψαν, φαίνεται, βαθειάν ἐντύπωση. Ἔτσι φαντάσθηκε τὴν Ἰφιγένεια νὰ σφάζεται στὴν Αὐλίδα κατὰ μίμηση τοῦ φόνου τῆς Πολυξένης, ἔτσι ἔπλασε καὶ τὸ σημάδι τῶν σπουργιτῶν. Τὸ συμπέρασμα συμφωνεῖ πάλι μὲ δσα βρήκαμε στὸ πρῶτο καὶ στὸ δεύτερο μέρος τῆς διατριβῆς μας⁴.

¹ Ὁπως ἀναφέρεται στὴν ἔκδοση τῆς Ἰλιάδας ἀπὸ τὸν *Leaf* σημ. στὸ στίχο Β. 321.

² Ισως ἡ κακὴ χρήση τοῦ ἔένου στέχου νὰ βαρύνῃ σχι τὸν ποιητὴ τῶν Κυπρίων, παρὰ τὸ ραφωδό, ποὺ πολλές φορές ἀναφέραμε καὶ ποὺ ἔξ αἰτίας τοῦ ἐπαγγέλματός του πρέπει νὰ εἴχε πρόχειρα στὴ μνήμη τὰ ποιήματα τοῦ ἐπικοῦ κύκλου. Κι' αὐτὸ δμως ἀν ἀληθεύῃ, σημαίνει πώς καὶ ὁ ραφωδὸς ἐκεῖνος εἰχε συναίσθηση τῆς συγγενείας τῶν δυο σημαδῶν μεταξύ τους.

³ Πρβ. *Pauly - Wiss. R. E. XI σ. 2404 (Reach).*

⁴ Ο παραλληλισμὸς ποὺ δείχθηκε στὰ ἐπεισόδια τῆς Ἰλίου πέρσης καὶ τῶν Κυπρίων ἔγινεται βέδαια εὐκολώτερα ἀν εἶναι σωστὴ ἡ γνώμη τοῦ *Bethe*, (*Homer II 211, 284*) δτι τὰ δύο ἕπη ἦταν ἔργα τοῦ ίδιου ποιητῆ. Ἀλλὰ καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀλλάξῃ τὸ συμπέρασμά μας γιὰ τὴ σχέση τῶν δύο θυσιῶν

4.

Ἡ συνάθροιση τῶν Ἑλλήνων στὴν Αὐλίδα εἶναι ἔνα ἀπὸ τὰ πιὸ καινούργια κεφάλαια, μὲ τὰ δποῖα ἐπλούτισε ἡ ἐπική ποίηση τῇ μυθικῇ ἴστορίᾳ τοῦ τρωικοῦ πολέμου· καὶ τὸ κεφάλαιο αὐτὸ τὸ πρόσθεσε δι ποιητῆς τῶν Κυπρίων. Πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ἡ παράδοση ἐγνώριζε — καὶ αὐτὸ εἶναι σημαντικῶτατο γιὰ τὴν ἴστορία τοῦ μύθου — μόνο μιὰ συγκέντρωση τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου κοντὰ στὰ παράλια τῆς Ἀσίας: ὅχι ἀλλη. Αὐτὸ εἶναι τὸ γενικὸ πόρισμα ἀπὸ δσα εἴπαμε ὡς τώρα. "Ἄν καὶ ἦταν δμως τόσο ὑστερώτερη ἡ καινοτομία τῶν Κυπρίων, εἶχε τὴν τύχη ν' ἀποκτήσῃ καὶ στοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ στοὺς σημερινοὺς τῇ δόξα μεγάλης ἀρχαιότητας. Γιατὶ καὶ σήμερα ἀκόμη περνάει, δπως εἰδαμε, δι ἀπόπλους τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ τῶν συμμάχων του ἀπὸ τὴν Αὐλίδα γιὰ δμηρικὴ ἡ καὶ προομηρικὴ παράδοση καὶ τὴν ἔχουν χρησιμοποιήσει καὶ σὲ ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴ γένεση καὶ τὴ πρώτη ἀνάπτυξη τοῦ μύθου¹. Δὲν εἶναι δμως ἀνεξήγητη ἡ ἐπιτυχία. Τὰ Κύπρια ἦταν μεγάλο καὶ ὄνομαστὸ ποίημα, ποὺ πολὺν καιρὸ ἀποδίδονταν μαζὶ μὲ πολλὰ ἀλλα στὸν ἵδιο τὸν Ὁμηρο, καὶ ἡ ἰδέα των, πώς οἱ πολυάριθμοι ἀντίπαλοι τοῦ Πριάμου, πρὶν φύγουν γιὰ τὴν Τρωάδα, εἶχαν συγκεντρωθῆ μὲ τὰ πλοῖα

καὶ τῶν δύο σημαδιῶν ἀναμεταξύ τους. "Ἡ σφαγὴ τῆς Πολυξένης ἔρχεται πρωτύτερα ἀπὸ τὴ θυσία τῆς Ἰητυγενείας καὶ ἔηγέτας ἀπὸ πολὺ παλαιότερες λαϊκές ἰδέες καὶ συνήθειες. Καὶ στὴν Ἰλιάδα (Σ 336. Ψ 22, 175) σφάζει δι Ἀχιλλέας δώδεκα «Τρώων ἀγλαὰ τέκνα» καὶ καίει τὰ σώματά τους μαζὶ μὲ τὸ λείψανο τοῦ Πατρόκλου, χωρὶς ἀμφισσοίλια γιὰ νὰ συνοδεύσουν αὐτὸν ὡς δούλοι. στὸν κατὰ νόσμο. Ἐπίσης ἡ κοινὴ σκηνοθεσία τῶν δύο σημαδιῶν — ἀγρια ἐπέμβαση τῶν φιδιῶν ἀνάμεσα σὲ ἔσφαντωμα λακοῦ χαρούμενου — δὲν εἶναι πιθανὸ πώς βρέθηκε γιὰ τὰ ἀσήμαντα σπουργίτια· βρέθηκε γιὰ νὰ ἔξαρχη μὲ τὴν ἀντίθεση τὴν τραγικότητα τῆς τύχης τοῦ Λαοκόδωντα καὶ τοῦ παιδιοῦ του, καθὼς καὶ δλων τῶν Τρωαδιτῶν, ποὺ νοιώθοντας τὸ φοβερὸ νόημα τοῦ σημαδιοῦ ἐπεφταν ἀπότομα ἀπὸ τὴν ὑψηλότερη χαρὰ καὶ εὐφροσύνη στὴ βαθύτατη λύπη καὶ στὴν ἀπελπισία.

¹ "Ἐτοι γιὰ νὰ χτυπήσουν τὴ γνώμη τοῦ Ed. Meyer (Gesch. d. Alt II σ. 207), πώς τὸν ἴστορικὸ πυρῆνα τοῦ τρωικοῦ μύθου ἀποτέλεσε δι χαλασμὸς τοῦ Ἰλίου ἀπὸ ἕνα βασιλικὰ τῶν Μυκηνῶν, εἰπαν (Christ-Schmidt, Gr. Literaturg. I⁵ σ. 28), πώς ἀν αὐτὸ ἦταν ἀλήθεια, ἔπερπε ἡ συγκέντρωση τοῦ στόλου νὰ γίνῃ σ' ἔνα ἀργολικὸ καὶ ὅχι βοιωτικὸ λιμένα. Τὸ ἵδιο ἐπιχείρημα γιὰ παρόμοιο σκοπὸ ἐπρέβαλαν καὶ ἀλλοι. Ο Drerup (Hom. Poetika I σ. 287) πάλι σχετίζει τὴ σύναξη τῆς Αὐλίδας μὲ μιὰ ἐποχή, ποὺ στὸν τρωικὸ πόλεμο λάβαιναν μέρος κατὰ τὴ γνώμη του μόνο ἥρωες ἀπὸ τὴ θεσσαλία καὶ τὴν Πελοπόννησο· τότε, λέγει, γιὰ νὰ μη φαίνεται ἀπίθανη τέτοι ἔνωση, ἔμπασαν στὸ μῆθο καὶ τὴ Στερεό· Ἐλλάδα καὶ κυρίως τὸν ἀπόπλου ἀπὸ τὴν Αὐλίδα. "Ἀλλος (Murray, "Ιστ. τῆς ἀρχαίας Ἑλλ. λογοτεχνίας σ. 29 μετάφρ. Μεράρδον) δέχεται πώς δι Ἀγαμέμνονας ἦταν βασιλιάς στὴ θεσσαλία καὶ πώς γι' αὐτὸ διάλεξε τὴν Αὐλίδα γιὰ τὴ συγκέντρωση τοῦ στόλου κ.λ.

τοὺς σ' ἔνα λιμένα τῆς χώρας των, γιὰ νὰ ξεκινήσουν δλοι μαζί, ἵταν τόσο λογική, ὡστε μποροῦσε εὔκολα νὰ γίνη πιστευτή.¹ Ἐπειτα ἴστοροῦσαν τὰ Κύπρια, πῶς τάχα στὴν Αύλιδα συνέβησαν δυὸς ἐντελῶς ἔξαιρετικὰ πράγματα, δυὸς καταπληκτικὰ θαύματα τῶν θεῶν, ποὺ κινοῦσαν ζωηρότατο τὸ ἐνδιαφέρο τῶν ἀκροατῶν καὶ ἀναγνωστῶν τοῦ ἔπους. Τὸ σημάδι τῶν σπουργιτῶν, ποὺ ἡ εἰσαγωγὴ του στὴν Ἰλιάδα τὸ ἔκαμε γνωστότερο καὶ τοῦ ἔδωσε τὸ κῦρος τοῦ Ὁμήρου — καὶ δλοι τὸ ποίημα τῶν Κυπρίων πολὺν καιρὸ τὸ ἀπέδιδαν στὸν Ὁμήρο — ἀπασχόλησε καὶ ὑστερώτερα τὴν φαντασία τῶν μυθοπλαστῶν¹. Ἀσύγκριτα δύμως διασημότερη ἔγινε ἡ θυσία τῆς Ἰφίγενείας, γιατὶ ἡ συγκινητικὴ περιπέτεια τῆς ἥρωΐδας, ὅπως τὴν εἶχαν παραστήσει τὰ Κύπρια, εἴλκυσε καὶ ἄλλους ποιητὰς νὰ τὴν πραγματευθοῦν καὶ οἱ τρεῖς μεγάλοι τραγικοὶ τῶν Ἀθηνῶν ἀφιέρωσαν σ' αὐτὴ δλόκληρα δράματα. Χωριστὰ ἀπ' αὐτὸ συνδέθηκε μὲ τὴ σφαγὴ τῆς κόρης στὴν Αύλιδα καὶ τὸ ἀρχικὰ ἐντελῶς ἀσχετο ἔγκλημα τῆς Κλυταιμήστρας, (σὰν νὰ ἥταν ἡ σφαγὴ αἵτια τοῦ φόνου τοῦ Ἀγαμέμνονα), καθὼς καὶ μὲ τὴ μητροκτονία τοῦ Ὁρέστη, ποὺ ἥταν πάλι συνέπεια τῆς δολοφονίας τοῦ πατέρα του. Ἔτσι τρία πολυθρύλητα θέματα, ποὺ ἔδωκαν ἀφορμὴ νὰ γραφοῦν τόσες τραγῳδίες, ἔδογήθησαν καὶ μὲ τὰ βιβλία καὶ, πρὸ πάντων, μὲ τὸ θέατρο νὰ γίνῃ γνωστὴ σὲ δλους καὶ νὰ στερεωθῇ στὴ συνείδησή των σὰν ἀναμφισβήτητη ἴστορικὴ ἀλήθεια ἡ σύναξη τῶν Ἀχαιῶν στὴν βοιωτικὴν Αύλιδα.

† ΧΡ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ

¹ Ἀπὸ τὸν Πτολεμαῖο Χέννο διατήρησεν δ Φώτιος στὴ Βιβλιοθήκη του (146 β 24 = Chatzis, Ptolemaios Chennos σ. 22) μιὰ παράξενη εἰδηση γιὰ τὸ φίδι τῆς Αύλιδας: «Ἀλέξανδρος δ Μύνδος φησι δράκοντα γηρενῆ σύμμαχῆσαι Ἡρακλεῖ πρὸς τὸν Νεμεάτον λέοντα, δν καὶ ἀνατραφῆται ὑπὸ Ἡρακλέους καὶ συνακολούθησαντα αὐτῷ εἰς Θήβας ἐν Αὐλίδι μεῖναι καὶ τοῦτον εἶναι τὸν τοὺς νεοσσοὺς καταφαγόντα τῆς στρουθοῦ καὶ ἀπολιθωθέντα».